

РЕЦЕНЗИЯ

за присъждане на научно-образователна степен „доктор”

на **Яна Цветанова Митева**,

докторант към катедра „История на философията”

Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски”,

за дисертацията на тема: **Познание и убеждение във философията на Д. Хюм**

1. **Общо представяне на процедурата, докторанта и дисертацията**

Представената дисертация, материалите към нея и предварителните процедури за защитата отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав на Република България, Правилника за приложението му и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски”.

Дисертацията е следствие на успешно приключила редовна докторантура, по време на която Яна Митева е изпълнила всички образователни и изследователски задължения по индивидуалния си план, участвала е в академичен обмен по програма CEEPUS, в докторантски семинари, проекти и научни конференции с доклади, чийто резултат са и няколко публикации по темата на дисертацията. Основните резултати от изследването могат да се видят в *Убеждение и взимане на решение в контекста на философията на Дейвид Хюм* в сборник Докторантски изследвания в социалните и хуманитарни науки, т. 1, изд. „Изток-Запад“, София, 2014 и *Новият и старият Хюм* в сп. Философски алтернативи, кн. 5, 2016 г.

Това са и резултати от дълготраен интерес към философското дело на Д. Хюм, заявен още в дипломните работи за завършване на бакалавърска и магистърска степен по философия: *Проблемът за каузалността при Д. Хюм; двете дефиниции за причина в Трактат за човешката природа и Изследване на човешкия разум и Развитие на понятието причина в традицията на английския емпиризъм. Сравнение между дефинициите на понятието за причина при Томас Хобс и Дейвид Хюм.*

Дисертацията задълбочава този интерес и показва забележително израстване и развитие на научно-философски умения, способност за преценка на класически и съвременни възгледи, стегнатост в изказа и обосноваване на ясни тези.

Познание и убеждение във философията на Дейвид Хюм е добре композирано изследване, представено в увод, две части и заключение в обем от 171 стандартни страници; библиографията е от 150 заглавия на английски език, като от български автор

са само две; голяма част от ползваната литература е достъпна в електронни версии. Представени са достатъчно ясно утвърдени становища на англоезични изследователи изобщо за Д. Хюм, но най-вече по тясната тема на дисертацията около спора за „новия и стария Хюм“ и свързаните с това гледища за убеждението, вярата, познанието - тези на П.Стросън, М. Коста, Р. Улф, Л. Люб, Дж. Коен, Дж. Пасмор и особено на К. Кемп, М. Маккормик, Н. Смит, Б. Стоуд, Дж. Гаскин и др. Това представяне е обикновено реферативно, редки са критични или апологетични съждения.

В окончателния си вид дисертацията е съобразена с повечето от бележките, които бяха направени при вътрешното обсъждане в катедра по История на философията; трудно обаче би се променил стилът, чиято обща яснота и съдържаност се пресича от невинаги необходими чуждици без каквато и да е терминологична нужда и при наличие на точни български съответствия.

2. Актуалност на темата

Дейвид Хюм е незаобиколим автор при историко-философското и психологическото обсъждане на понятия като вяра, убеждение, нагласа, навик. При това неминуемо се отива към „вечните“ теми за устройството на света, познанието, причината, истината и произтичащите оттук систематични обобщения. Във философската традиция, идваща от Кантовото признание за събуждането от догматична дрямка и стигнала до маниер в противопоставянето на критическата философия срещу здравия разум, Хюм е също толкова любим обект за критика. Тя обикновено се оправдава с по-дълбинни философски и научни намерения, макар да защитава наивната вяра или направо суеверие с търсенето и намирането на първопричини срещу психологическите реалности, които всеки човек непосредствено изживява. Колкото и да се критикува Хюмовото схващане за навика като същност на причинно-следственото мислене, това е именно навикът у нас Хюм да се представя откъм и след Кант, взиман за пример на целева причина, откъм която могат да се разбират предшествениците му.

Дисертацията на Яна Митева е опит да се преодолее тоя некритичен навик и дотолкова има общ приносен характер. Той се обогатява с детайлно разглеждане на понятийния кръг и защитената теза. Важността на тая теза за разбиране на познанието не само според Хюм е несъмнена и винаги актуална.

В по-тесен план работата е актуална с представянето на убеждението, съгласието, вярата, познанието и т.н. откъм противопоставянето на „стария и новия Хюм“ и свеобразната реабилитация на причинността като особена връзка на идеи, вяра,

убеждения и навик: една характерна насока в съвременните изследвания, чиито автори Яна Митева представя за пръв път у нас, а по този начин – и изобщо в достъпната ми литература.

Най-накрая дисертацията е актуална и с това, че е историко-философски израз на възвръщащото се осмисляне на класически и съвременни научни и всекидневни проблеми чрез свеждането им до проблематиката на общата и емпиричната психология, приложена върху „здравия разум“ и „естествените убеждения“. Независимо от приемането или отхвърлянето на подобна методика, представената дисертация не е откровено редукионистка, но пък е поредно свидетелство за подобна насоченост. Така се взима страна в една разбираемо откъм идейния контекст противопоставяне на основни мисловни и светогледни нагласи. Делото на Д. Хюм дава прекрасни възможности за показване на началата на тоя спор най-вече с това, че всяка от страните с достатъчно основание може да намери правотата си в него, макар накрая да ориентира към особено психологизиране на познанието и да води до оная „задънена улица“ във философията, от която трудно може да се намери изход към обективността. От друга страна тя не може да бъде преодоляна интроспективно или перспективно в т. нар. „вътрешен живот на аз-а“, ако той има изобщо някакъв външен, приемем ли съществуването му извън областта на личните местоимения. Яна Митева представя именно тези възможности в чист вид с отлично подбран тематичен и понятиен кръг, достойнството на чието представяне се състои и в уточняване при употребата на термини извън тесния историко-философски контекст.

3. Основни тези на дисертационния труд; приноси

Основната цел на дисертацията, заявена в *Увода*, е очертаването на разликата между вяра и убеждение в контекста на познавателната теория на Д. Хюм, за да се защити тезата, че убеждението е единство на вярване (belief) и съгласие (assent); последното представлява своеобразно надграждане над вярванията. Изрично следва да се подчертае, че не става дума за вяра в религиозен смисъл, а за вярванията в познанието – една бележка, която би следвало да се появява на много повече места, защото българският читател дори и да предполага това, трудно може да се освободи от привичния за нашата словоупотреба верски повей не само при този термин. В работата обаче това различаване се явява едва на 112 страница.

Методологията на изследването е заявена като философска реконструкция и системен анализ на понятията. Тя не бива представяна изрично, а се прилага при подразбиране.

Това ограничение надали е достатъчно да оправдава липсата на интерес към исторически, литературни, културни и биографични контексти. Така работата е осъзнато затворена в една тема на един автор, като се обвързва с „ограничената рецепция“ на Д. Хюм. Това насочва интереса най-вече към двете му основни произведения *Трактат за човешката природа* и части от *Изследване на човешкия разум*. Те се ползват в преводите на В. Лаптев, като последното се дава и в неиздадения пълен превод на В. Любенова. Ползването им е съпроводено с уточнения на основните термини в съответни забележки въз основа на последните Оксфордски критични издания на оригинала. Споменатото ограничение оправдава и подбраната вторична литература: тя обсъжда най-вече основните понятия в работата.

Първата част *Познанието във философията на Дейвид Хюм* представлява подбор на основните понятия, които ще доведат до връзката между вяра и убеждение във Втора част. Това подготвително изложение представя самозатвореността на познанието според Хюм, психологическите или менталните образи. Тяхната изживяна непосредственост и последователност е самодостатъчна, за да не се прибегва до постулиране на необходим външен свят или обща природа, извън тая на човешкия разсъдък. То ще доведе по-нататък до достатъчно убедителните опити да се представи „новият“ Хюм като далеч по-проницателен философ от Кант, който тъкмо поради това не ще може да се събуди от догматичната дрямка, свидетелство за която е признанието за съществуване на неща сами по себе си.

Същевременно тук се дават и достатъчни основания за възможността Хюм да бъде разглеждан и „по старому“ – най-вече в опитите да обосновава съществените за причинността отношения между обектите. Тези опити не се различават особено от общата емпиристка нагласа познанието да се тълкува в реистичен смисъл като последователен опит и допир между тела. В това отношение Яна Митева прави връзка най-вече с Дж. Лок, макар да би могла да стигне през Хобс чак до особеното аристотелианство в традицията на английския схоластичен номинализъм на Роджър Бейкн.

В техническото представяне на отношенията между перцепции, впечатления, усещания, идеи, вероятности и особено философските отношения дисертацията има приносен характер най-вече със сравнението на тези от *Трактата за човешката природа* и *Изследване на човешкия разум*, обосноваващи смисловата разлика в тях по посока на психологизирането им и необходимостта от различаването на физическото явление и менталната идея. Това ще доведе до различието между нормативна логика и

дискриптивна психология, при което Яна Митева защитава Хюм от критиката на А. Флю за заместването на логическите стандарти с психологически. Това впрочем е едно от малкото места, където в работата има критическо отношение към представяни тези и подготвя същинската приносна част на работата, разглеждаща вярата и убеждението. В нея „акцентът е изместен към...познанието в ежедневен оперативен контекст“ (с. 89). До него се стига след разглеждане на развитието на понятието или представата за вяра от *Трактата* през *Приложението* към него до *Изследването*, в което тя се явява живо, определено усещане, способно да влияе върху състоянието на ума - от емоциите и въображението до решителността за действие. Това отличава вярата от фикциите на въображението или от доверието в сетивата и прави възможно по-устойчивото наличие на идеите.

Убеждението пък „ги прави съвсем устойчиви“ и дава сигурност, вътрешна съгласуваност в ума (с. 113-114). Съгласието се оказва увереност, която потенцирано расте до устойчива мисловна нагласа или убеждение, макар да може и да намалява. За продължение на възможността за потенциране на увереността към убеждение Яна Митева използва понятието на Н. К. Смит за „естествени убеждения“, надградено върху Хюмовата основа. Тия убеждения са предусловия за останалите тогава, когато могат да ги причинят. Отлично са представени продължителите на Смит: напр. Р. Бътлър с „неизбежността“ им, Дж. Гаскин със смисловото им единство при общоприемливостта им от здравия разум и сетивните дадености или „изначалните принципи“ на М. МакКормик и др. При това представяне се правят съответни успоредици със схващания на Хюм, но също така и от общ психологически характер. Обзорът на тези автори води до разглеждане на естествените убеждения в текстовете на Хюм откъм независимото съществуване на обектите, каузалността и единството на аз-а. При това разглеждане Яна Митева стига до представянето на убежденията като предразположеност или предзадаване на контекста и на рамката на мисленето в диспозиционна йерархия. Последната обяснява и възможността за тяхното надграждане и потенциране в редовете на вярата, но също така и възможността да бъдат избирани. Това съвсем не противоречи на устойчивостта им, която е дотам присъща, че може да оправдае и двете Хюмови тези „Разумът е и трябва да бъде само роб на афектите“ и „...желанието ми веднага ще изчезне, ако вие съумеете да ме убедите, че греша“. Така се стига до връзката между убеждение и взимане на решение, при което последното никога не може да стане чрез само „обективни“ преценки.

В Автореферата, който представя добре основните положения на изследването, Яна Митева е посочила три приноса: систематично изложение на познавателната теория на Хюм с акцент върху аспектите на интроспекцията, въображението и каузалността; реконструкция на проблема за вярата в познавателната вму теория; покарване на дистинкцията вяра-убеждение и обосноваване на вярата като съгласие.

Това е доста скромно самоотълкуване, което е само част от основния според мен принос: представяне на понятията за вяра и убеждение в систематичен и понятийно-исторически план чрез теорията на познанието на Д. Хюм и съвременни продължители на емпиристиката нагласа и обосноваването на понятието за естествени убеждения. Това дава възможност за понятийна употреба и извън историко-философски контекст.

Чрез разглеждането на убеждението като надградена вяра до вътрешно одобрение и съгласие на ума, при което вярата ограничава идеите на съденето от функциите на въображението, познанието се разглежда като постоянно доказваща се вероятност. Дотолкова то винаги остава хипотетично, запазвайки оня елемент, който обосновава навичния му характер и същевременно подчиняването му на вътрешен причинно-следствен ред от типа на вярата и убежденията. Така всъщност се реабилитира причинността като връзка между идеи и навик, без това да означава, че има обективна и външна сигурност при решенията за действие.

Изводът не е оригинален, но представлява възможност за оправдание и реабилитация на Д. Хюм срещу обичайните атаки срещу психологизирания емпиризмъ. Все пак последният се основава именно на очевиден и непосредствен опит и няма защо да се боим от утвърждаването му, като се потапяме в дълбинни същности, които не се нищо повече от навична словоупотреба. В това отношение работата е своеобразна и рядка за нашите философски ширини защита на феноменализма.

4. Основни забележки:

Първо: Разбираемо е, че понятийното разглеждане може да се отдели от всякакъв друг контекст, но все пак би могло дори само под линия да се дадат минимални исторически, културни или литературни ориентири, свързани с темата. Иначе работата остава стерилна и затворена в твърде тесен обяснителен кръг. Това донякъде би улеснило оправданието за големия скок, който се прави от времето на Хюм до съвременните му тълкуватели. Този скок пропуска важни съдържателни и контекстуални моменти, които са свързани с измененията на common sense по

отношение на извънрелигиозните вярвания и убеждения. Тук би могло да се обърне внимание на типично островната традиция, която както в натуралистически, така и в логически, политически или литературни образци разглежда и преди Хюм, и след него подобни отношения. Дотолкова той не е уникален автор извън обвързването на понятията със систематиката на основните му произведения и есета. От Бъркли през Мил до Ръсел имаме устойчиво тематизиране на проблемите, които са централни за работата. Струва ми се, че част от авторите, които Яна Митева разглежда особено във връзка с „естествените убеждения“ реагират на философските проявления на психоанализата и темата за базовите антропологически константи като вяра, убеждение, навик, нагласи и пр., като търсят почти „патриотични“ опори в работите на Хюм.

Второ: Дори и български автори да не са се спирали конкретно на този аспект в интерпретацията, има достатъчно разработки във връзка с обсъжданите понятия особено покрай Хюм и Кант, както и в критични работи върху емпиристката мисловна нагласа: напр. на Добрин Спасов в „Анализ на познанието“, на Анета Карагеоргиева в „Увод в съвременната теория на познанието“ или на Николета Николова в „Етическият антирационализъм на Хюм“, да не говоря за по-обща работи предимно от областта на история на философията или литературата за Просвещението и др. Вниманието към подобни работи би спомогнало да се доуточнят някои основни понятия и да се направят връзки с теми, които интересуват Яна Митева.

Същото се отнася за широкия кръг автори и произведения, занимаващи се с мисловни нагласи, причинно-следствени връзки в познанието, мисловни убеждения и др. под., сред които само скромността пречи да спомена себе си и термина хипертеза, явил се покрай екзистенциалната философия, феноменологията и феноменализма, вкл. и този на Хюм, и използван именно за изразяване на устойчивата мисловна нагласа или мисловното убеждение от 1985 г. насам.

Тия бележки не променят общото отлично мнение за дисертацията, което ми дава право на следното заключение и предложение:

Дисертационният труд *Познание и убеждение във философията на Д. Хюм* е самостоятелно и оригинално изследване с несъмнен приносен характер.

Затова предлагам на научното жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Яна Митева.